

## Peter Karvaš Tri návštevy

Prišiel ku mne človek, pozrel mi do očí a priamo, po chlapsky povedal: „Nepáči sa mi, čo sa teraz u nás robí, nesúhlasím s tým, som proti. To, čomu vravíte demokratizačný proces, nie je v podstate nič iné ako návrat k buržoáznej demokracii; otvárate dvere chaosu a anarchii; prehádzajte cez palubu, za čo som sa po celý život bil, za čo generácie žili v plnej poľnej, išli do väzenia, do koncentráku, na smrť; dobrovoľne se vzdávajú výhod, vydobytych krvou a potom. Neuznávate zaslúhu a obete desaťtisícov starých bojovníkov, púšťate k slovu holobriadkov, ktorí skutky nahrádzajú slovami. Ste kapitulanti, likvidátori, oportunisti. Ste revizionisti.“

Tu sa odmlčal, trochu si oddýchol, potom vzrušene pokračoval: „Ak to neviete, nuž je niečo na svete, čo sa volá vernosť. Myslím, že je to čosi cennejšie a statočnejšie ako to dnešné odporné prevracanie kabátov od jedného pléna k druhému. Ja verím stále Antonínovi Novotnému; poznám ho štvrt' storočia a robil vždy to, čo by som bol robil na jeho mieste, keby som bol mohol a vedel. Zastával moju vec a ja som zastával jeho. Neviem, prečo by som mal prebehnúť; nepatrí to k mojej povahe. Alexandrovi Dubčekovi neverím. Som skoro o dvadsať rokov starší od neho, hovorí a myslí ináč, než sme od mladí boli zvyknutí, spája sa ľuďmi, ktorých nemám rád, usluje sa o iné veci, než ktoré sú mi blízke. Myslím, že demokracia, ktorú zavádza, je nám cudzia a škodlivá. Obávam sa, že prehazarduje pozície, ktoré už nikdy nedobyjeme. Sú situácie, v ktorých sa pevná ruka nedá nahradiť ničím iným. Súduh Novotný v kritických momentoch túto pevnú ruku vedel ukázať a ja som to schvaľoval a schvaľujem.“

Tu sa napil vody; štyrmi veľkými hltmi vyprázdnil pohár a znovu mi priamo pozrel do očí: „Viete, nemám rád reči o slobode. Za tým sa vždy skrývala kontra. Ak chcete postaviť čosi naozaj veľké a trvácne, potrebujete disciplínu, a nie slobodu. Poobzerajte sa okolo seba: Všade sa diskutuje — nikto poriadne nerobí, každý prejavuje svoj náhľad. Náhľadov se nenajme. Kto je v tejto krajine vlastne pánom? Kto tu má posledné slovo? Ústredný výbor, a či televízia; vláda, a či rozhlas a noviny? Kam to všetko povedie? Roku 1948 bol sjazdový palác plný robotníkov; roku 1968 — intelektuálov a študentov. Ja ich nerozumiem. Mám dojem, že vravia cudzím jazykom.“

Tu sa návštevník ku mne naklonil a povedal vážne: „Ak to chcete vedieť, nemám rád inteligentov. Vždy čosi vymýšľajú, čo vyvráti veci z koreňov, čo vykolajú zabehané, osvedčené. Či celý ten poplach s vedeckým riadením nie je iba finta, ako nás vyhodit' zo sedla? Či sa všetky tie reči o ekonomike, o federalizácii, o rehabilitácii, o symetrickom modeli nehmáta cudzími slo-

vami iba aby som to zaručene nemohol pochopiť? A najmenej spomedzi všetkých znášam spisovateľov a umelcov. Súduh Novotný mal pravdu: sú to rozvratníci; žijú si z našich mozolov, no len čo sa pomery konsolidujú, začnú vrátať, len čo sa dačo jednomyselne schváli, majú odlišnú mienknu; a nielen to — driapu sa s ňou na verejnosť a vnučujú ju iným. V strane a v štáte je jednoducho veľa vecí, o ktorých treba v istej situácii mlčať. Naši neprajníci sa iba tak trasú, aby sa dozvedeli, že nám zasa čosi škripe. Komu sa tým pomôže, ak sa to rozmaže? Spisovatelia a novinári si nafabrikujú popularity, ale vec a hnutie to iba poškodí.“

Návštevník sa blížil k záveru; bol plný svätého hnevu. Prizná, že jeho úprimnosť na mňa zapôsobila, svojím spôsobom sa mi páčil, sledoval som ho pozorne: „Nemám prečo tajiť: nikdy som sa nemal tak dobre ako za Novotného. Nemyslím iba na úrad, byt, auto, plat; ale dobre sa mi robilo. Vedel som, čo treba, čo neslobodno, direktívy boli jasné. Som už pristarý, aby som sa učil dačo iné. Som za istoty a proti rizikám, za vieru a proti experimentom. Neustálym pochybovaním o všetkom, znesväcovaním svätých vecí, nekonečnými debatami socializmus nevybudujeme.“

Hosť skončil. Mlčal som a hľadel naňho. He luhal by som, keby som nepovedal, že mi na ňom čosi bolo sympatické: že naozaj neprebehol, že zotrval, že sa nebal verejne vyhlásiť: Novotný, nie Dubček, spohľadlivý včerajšok, a nie dnešok v nepredvídateľnom pohybe; diktatúra, a nie demokracia. Veď základným smerovaním prievanu, ktorý dnes čistí ozdušie tejto krajiny, je právo každého občana vysloviť náhľad, prispieť — hoci mylným — k zložitému procesu hľadania pravdy, odkryvania cesty. Cítil som teda k návštevníkovi istú úctu: za jasné slovo, za vernosť.

Potiaľ by bolo všetko v poriadku, keby prípad — ako prezieravý, možno i podozriavý čitateľ dávno spravne vytušil — nemal háčik. Je to veľmi jednoduchý háčik: Spomínaného návštevníka som si vymyslel — beletristi si aj vymýšľajú. Pochopiteľne — neprišiel; zrodil sa možno z túžby, aby prišiel, aspoň jediný. Ale neprišiel ani k mojim priateľom, široko-ďaleko nechyrovať, že by sa bol ukázal, vyskytol.

A tu prestáva žart i fejtón: Ak neprišiel, ak ho nikde nevidáli — značí to, že ho niet, že nejestvuje?

Žiaľ, vôbec nie. Značí to iba, že mlčí. Že teraz hlasuje za nový kurz, pre mňa a za mňa i za demokratizáciu, symetrický štátoprávny model, novú ekonomiku a verejnú diskusiu, že v ňom niet ani priamosti, ani odvahy, že iné veci v ňom prevládli a určujú jeho stratégiu veľkorysej sebazáchovy.

Ťažko si neuvedomoť. Medzi septembrovým a januárovým plénom uplynuli politicky desaťročia, ale ľudia, ktorí dýchali ruky na súhlas, sú tí istí. Aj mnohí spomedzi ľudí, súhlasiacich so súhlasiacimi, sú tí istí. Čo by dnes robili, keby Novotný bol zvíťazil a zničil

svojich odporcov? Keby — povedzme — tanková brigáda bola opanovala Prahu a s ňou orgány moci? Keby namiesto dialógu, diskusie, vždy samodruhej na pravdu, bola zvíťazila nedialektická, neprocesná, totalitná jednota, jalová nielen na pravdu, ale i na život?

Ťažko si neuvedomiť: Ak sa človek evidentne priemerných duševných spôsobilostí, neoblíbený a nepopulárny v miere nevidanej ani v štátoch s najautoritatívnejším protidemokratickým zriadením, mohol udržať v čele tak neuveriteľne dlho, nebol to dosiahnuť bez pyramidy verných, vôbec nie bezvýznamnej počtom ani mocou. Či ju netvorili najmä takí, čo okrem vernosti nemali čo ponúknuť, ktorých existencia sa mimo moci, mimo funkcie scvrkáva na absolútnu nulu?

Možno dnes čakajú na svoj čas; možno manévrujú, aby si udržali privilégia; ale možno si vôbec neuvedomujú, že konajú nefair; od chvíle, čo začali slúžiť, slúžia komukoľvek, komu sa práve slúži: s úprímnou horlivosťou, a prijateľnej technickej úrovni, so živým principiálnym súhlasom. Ale možno — ba pravdepodobne — budú se od nich zajtra požadovať výkony, ktorým nedorástli, pretože nerástli, možno zajtra nebudú môcť slúžiť ani za cenu hlbokého mlčania o svojom skutočnom presvedčení, a čo potom? Aby všetko ostalo pri starom, nie je iba ich túžbou a snom, ale existencijným záujmom; nestrácajú iba klímu a výhody, sú ohrození a vedia to. Veď posledný ich skutok, ktorým sa zapísali do dejín tohto štátu, bol pokus udržať sa i za cenu hospodárskeho, politického a mravného úpadku republiky.

Ak teda nikto nevolá po krvnej pomste (naozaj nevolá: rodí krvnú pomstu), ak teda nikdo nechce do nekonečna rekriminovať (naozaj nechce: nemá kedy), ak sa teda chceme orientovať predovšetkým na budúcnosť (a to musíme, aj keby sme nechceli), jedno nemôžeme: zanedbať analýzu toho, čo sa stalo, čo kto učinil a prečo. Ináč by sme sa do budúcnosti odrážali od piesku, od hmly: to nie sú živly, na ktorých sa dá stavať.

Zrodila sa v tejto súvislosti zvodná koncepcia: December a január boli veľkolepou previerkou: povedz mi, na ktorej strane si stál, a ja ti poviem, kto si. Čiže: ak sa ti podarilo (pošťastilo) zdvihnúť v tomto medznom momente ruku za správnu vec (za vec, o ktorej se potom ukázalo, že vyhrala), si náš a máš perspektívu. Znie to prosto — a nebezpečne. Rozhranie minulého a tohto roku bolo naozaj skúškou, ale lakusom možno určovať povahu chemikálií, nie človeka.

Vynára sa teda otázka: Čo je rozhodujúce? Ktoré zvrhlo, ktoré povýchrica teda naozaj môže oddeliť rno od pler? Ak hosť neexistoval, ak sa nevyjavil, ak iba prevesoval či preveksoval, ak januárová voľba nemôže byť jediným kritériom a orientačným bodom, čo teda...? A nielen to: Ak dnešní päťdesiatnici, ba i štyridsiatnici a mladší prekonalí takzvané „obdobie

kultu“ v plnej aktivite alebo so súhlasom, nie sú oprávnení vykročiť do budúcnosti iba najmladší, tie známe „nepopísané listy“? Ale ak je to tak, ako to, že medzi autormi alebo aspoň medzi najaktívnejšími spoluautormi dnešného oslobodzujúceho, možno i slobodotvorného pohybu nachodíme príslušníkov „zúčastnenej“ generácie...? Kde je teda „rozhranie“? Kde je svetlý bod-kritérium? Jestvuje vôbec?!

Myslím, že jestvuje a že jeho sa týka základná otázka, ktorú kladieme a ktorú si kladieme, nech to znie akokoľvek prostoducho: „Ako si konal po dvadsiatom sjazde?“

Áno: je to míľovník, ktorý aj najzadubenejší dogmatik vyhlasuje za historický medzi historickými, heslo, ktoré politikári tak dlho brali nadarmo, kým sa z neho nevytratil jeho skutočný politický obsah; jednako tento Rubikon nestratil význam, naopak, až dnes ho u nás naozaj nadobudol: Označuje — a to v mnohých súvislostiach — čas poznania. Predtým sme mohli veriť, že sa deje nevyhnutnosť; v konkrétnom historickom kontexte nemôže byť ináč: že náš bezvýhradný súhlas je výrazom ušľachtilej vernosti; že všetko je dobre tak. Potom sme vedeli, že šlo aj o zločin; o strašnú historickú okľuku; najsmprv o krvavý omyl, potom o úporné úsilie zodpovedných odialiť deň skladania účtov.

Otázka teda neznie: stavil si v januári zhodou okolností na správnu kartu, nepomyšlil si sa náhodou pri dvihaní pravice, pridal si sa zavčasu? Znie ináč a zložitejšie: Čím si vlastne prispel k tomuto januáru? Zdržoval si jeho príchod, a či si ho urýchlňoval? Premenil si poznanie spred dvanástich rokov na chlieb súčezdajší, a či si hamoval a obetoval sny svojich súčasníkov odhodlaniu neodísť, ešte neodísť?

Že môj hosť nejestvuje, že ho bolo treba synteticky stvorit', mrzi ma okrem iného i preto, že veru mohol prispieť ku skutočnej demokracii: keby mu jeho bohom požehnané majstrovstvo konformizmu, jeho geniálna vplyvavosť nebola uohnoduchu nebyť, vsiaknuť, preliať sa ako amoeba, mohol nové vedenia našich verejných vecí zbaviť smrteľného nebezpečens-tva, že ostane bez opozície... No že medzi tými, čo dnes operatívne demokratizujú, možno aj voľným okom rozoznať celkom nedávnych exekutorov direktív, exkomunikátorov neposlušných a opressorov mysliačov, že svoj januárový súhlas sami interpretujú ako rozhrázenie za svoje septembrové myšlienky (na rozdiel od januárových ostatne uverených), že napokon očakávajú, že národ v bezhraničnom vytýžení nad ich slovami za posledné týždne dočista zabudne na ich skutky za posledné desaťročie — to signalizuje maličkosť vonkoncom nezanedbateľnú: že sme ešte vôbec nič nevyhrali, že sme ešte len na počiatku procesu, ak chcete zápasu, že po dňoch slávnostných prí-sah príde čas každodennej driny, čas profánnych hospodárskych zauzení a stotonových konkrétnych po-

litických úloh... A že to všetko bude treba riešiť v prítomnosti môjho prvého návštevníka, o ktorom vysvítá, že teda jednoducho len nie je výplodom fantázie beletristu: že tvrdošíjne a obozretne trvá ďalej ako časť pyramídy, pripravenej pre ďalšieho kandidáta restalinizácie a do biela rozpálenej od nedočkavosti.

\* \* \*

Prišiel ku mne človek, celý zrúnený a radostne vzrušený udalosťami posledných dní, ktoré tak paušálne a neúplne nazývame demokratizačným procesom, národnou obrodou, renesanciou ideálu. Slávnostne pripil týmto veľkým časom a rozhodovil sa: „Kto by to bol ešte pred niekoľkými mesiacmi predpovedal? Cenzori perzekvovali originálne myšlienky, hlava štátu urážala národ na úrovni rotného, inteligenciu pokladali za prirodzeného spojenca nepriateľa, funkcionárov za dedičných či doživotných, predstavu federácie za zradu, diskusiu za diverziu, mládež za apolitickú... Nepamätám takého obratu v našom živote, takej chuti zúčastniť sa zasa na vláde... Nie je to ohromné?“ Tu sa zamyslel, vnoril sa do seba, neprítomne usrkol a náhle dodal o čosi tichšie: „Ibaže... dokedy to celé vlastne bude trvať...? Môže to takto pokračovať do nekonečna? Nemusi sa to vrátiť do akýchsi... normálnych kolají...?“

Keď som hneď neodpovedal, nazdal sa, že som ho celkom nerozumel a pokúsil sa vysvetliť presnejšie, čo má na mysli. „Ja som bol, ako vieš, odjakživa za otvorenú diskusiu, za právo na verejnú kritiku. No dívam sa na televíziu, počúvam rozhlas, čítam noviny... a tak mi prichodí na um: všetko na svete musí mať hádam nejaké hranice, nie? Dobré: dnes je to obrátené proti skutočným hriechom smrteľným, proti ľuďom, ktorí sú na odchode, či to už vedía alebo nie... ale zajtra, až sa budú riešiť existenčné problémy, až na miesto spravodlivých náruživostí nastúpi zodpovednosť, pokoj, rozvaha, až už nepôjde o starých ľudí, ale naojak o nových — čert to vie: bude to dobré, ak hocikto hocikedy bude môcť zakričať: nesúhlasím, zle robíte...? Dá sa tak vládnúť...? Počuj, nepustili sme si ducha z fľaše, ktorý sa raz obráti proti nám?“

Čelo môjho hostá pokrývalo sa vráskami úprimnej starostlivosti: znepokojený, nervózny, bedlivo strániaci dobrej veci, hľadal pevninu v pohybnom čase. Už neupíjal, iba sa koncom jazyka dotýkal nápoja. „Symetrický štátoprávny model je jedine prijateľný, jedine dôstojný — ale... ruku na srdce: vyriešiš nám to všetky ťažkosti...? Za koho sa budeme vyhovárať potom, keď nám to ekonomicky nepôjde...? A napokon, je už federácia sama osebe zárukou, že partner nebude majorizovať partnera...? Veď už sú federatívne štáty, dokonce socialisticke, a vždy niekto hrá prím a niekto sekunduje! Máme dosť štátnických osobností, dosť skúsených politikov, aby sme mohli konkurovať v čele, dosť erudovaných špecialistov na

všetkých úrovniach, dosť vlastných síl...? Všetko hovorí pre federáciu — ale...“

Host' upieral zrak do diaľky: formuloval starostlivo, s akousi osvietenou jasnozrivosťou, no aj dramaticky a sugestívne: „Tí ľudia, čo dnes nastupujú, mi skutočne imponujú! Mali odvahu postaviť sa v rozhodujúcej chvíli proti mocným, hoci vedeli, čo riskujú. Boli opozíciou, ktorá vzala veci do vlastných rúk. No čo, ak sa pozajtra vynorí iná opozícia? Nie ti diskvalifikovaní, ale ešte mladší, dôslednejší, vzdelanejší, ešte progresívnejší...? Začne sa to všetko odznova? Pôjdeme zasa s tými? Dokedy, preboha? Kde sa to zastaví —?“

Záverom potom podotkol s istým rezignovaným smútkom a na prvý pohľad trochu neočakávane: „Hoci... úprimne povediac, aj po dvadsiatom sjazde sme sa tak rozbehli: narastali nádeje, pocit voľnosti, prelomu... A vedeli to zahatať. Znova sme sa rozbehli, nabrali svežieho vzduchu — znova zahatali... Uvidíš, zastavia to aj tentoraz. Nájde sa spôsob, chvíľa, ochotní ľudia... A bude ako bolo: veci sa zasa budú rozhodovať hore, pre cenzúru sa nájde nová firma (všimni si len, koľkých prvých tajomníkov prezili tí istí cenzori do svojich posledných dní), mládež sa vráti ku gitarám a bigbeatu, spisovatelia sa vyhovoria a zachrípnu, ekonómovia sa obmedzia na percentá plánu, novinári na jarné siatie... medzi nami: či to tu všetko, čo dnes prežívame, v nejakej forme už nebolo...? A čes z toho ostalo?“ — Nedalo sa v tej chvíli rozoznať, či jeho hlas sfarbuje roztrpčenie, a či vedomie, že na dejiny sa dá spoľahnúť: nevyparatia nič nenáležité, nenápraviteľné, čo by sme raz museli lutovať.

Iste netreba dodať, že túto návštevu som si nevymyslel, že ten človek naozaj prišiel, a nie sám, a nie iba ku mne; a že sme ho nepočúvali mlčky, naojak. No je isté, že aj on so svojimi náhľadmi je istým spôsobom všadeprítomný a na výsosť činorodý: možno nielen medzi nami, možno i v nás.

Kedykoľvek sme po dlhé roky vyslovovali slovo „kult“, predstavili sme si najsamprv justičné vraždy, hrubú opresiu nekontrolovanej koncentrovanej moci, desaťtisíce životov, zasiahnutých a ochromených skrievodlivosťou, v našich slovenských podmienkach reštrinkciu národnej svojbytnosti a orgánov národnej vôle, oklebetené povstanie, nemálo najlepších ľudí vo väzení, diskriminovaných, odsunutých; až po dlhom čase uvedomili sme si dedičstvo oveľa menej nápadné, ale nemenej univerzálne: neveriteľnú garnitúru neschopných prikyvovačov v mnohých kľúčových miestach, viditeľných a teda postihnuteľných na špiči pyramídy, anonymných, nepostihnuteľných a teda pokojne prežívajúcich pri základnici: to najmä oni spôsobili hospodárskopolitický úpadok krajiny, stratu medzinárodnej prestíže, ťažkosti, ktoré máme ešte pred sebou.

No oveľa ťažšie a pomalšie uviedomovali sme si neviditeľné, ale hlboko zakorenené konštrukcie a obštrukcie v našom myslení o veciach národa a štátu, ľudí a človeka, ich priamo fantastickú vitalitu a zotrvačnosť, infekčnosť a odolnosť.

Môj hosť je úprimne za slobodný dialóg, za slobodnú diskusiu; no je nepripravený na predstavu, že by verejná kritika mala byť prirodzeným a trvalým stavom: že by ľudia, poctení dôverou, museli svoje stanoviská brániť v každej chvíli, argumentmi, na úrovni, že by boli zodpovední kedykoľvek a za všetky svoje činy. Ešte i dnes počujeme najčastejšie: Akožeby nie, sme za diskusiu, i keď sa v nej vyskytujú omyly, bludy a hlúposti; je to ešte vždy menšie zlo, než aké by napáchal mocenský, administratívny zákaz prejavu náhľad. No ešte veľmi zriedka sme ochodní vidieť v diskusii a verejnej kritike stav, ktorý je práve prevenciou proti tomu, aby sa omyly, bludy, hlúposti kánonizovali, mocensky opevnili a vnútili všetkým.

Sme úprimne nadšení, že sa našli ľudia čestní i odvážni, aby v kritickej chvíli vystúpili so stanoviskom diametrálne odlišným, opozičným; no zaráža a znepokojuje nás perspektíva, že by sa tvorba opozičného stanoviska stala jednou spomedzi trvalých metód tvorby stanoviska správneho, hoci by tento proces nebol ničím iným ako praktickým modelom teórie dialektického myslenia: Hypnotizujú nás hranice medzi slobodou a anarchiou, medzi vedením a cenzúrou, medzi spoluporbou a disciplínou, napokon medzi dvojakým predobrazom straníckosti ako záväzku k progresu, k revolúcii, k budúcnosti ľudu a štátu — a ako apriórnej zábezpeky súhlasu s predrečníkom, príslubou, že sa zriekneš čohokoľvek, čo sa práve teraz, práve tu a práve mne nehodí.

Prijímate s úľavou abdikáciu najmocnejších spomedzi zodpovedných, no je nám pre čosi zdialená myšlienka, že by včasná abdikácia (abdikácia pred katastrofou) mala byť trvalou formou nahrádzania menej schopných schopnejšími, evidentne neosvedčených evidentne osvedčenými: taká zotrvačná, taká podkožná je skúsenosť spred rokov, keď sa dalo odísť iba do zrady, do spojenectva s imperializmom, do smrti alebo do žalára, a to spravdla bez vlastného vedomia a v čase neprítomnosti. Keď boli likvidovani buržoázni nacionalisti, beznárodní kozmopoliti, zakuklení trockisti, sociálni demokrati, sionisti a vegetariáni — iba neschopní ostávali, ba stávali sa vitanými a nepostrádateľnými.

Inými slovami: v chvíľach historických zvrátov zúčastňuje sa človek na bitke tým, čo má práve poruke, i zastaranou zbraňou, loveckou puškou, sekerou, kyjakom. No aby natrvalo ubránil, čo dobyl, musí zdvihnúť výzbroj na úroveň svojich čias. To zrejme platí aj o myslení. Nestačí v medzných situáciách, často jednoduchých, zaujať včas správne postavenie, hoci je to nadovšetko dôležité a čestné: Treba sa zrejme

oslobodiť od kategórií, od panelových konštrukcií a zotrvačností včerajška: vybehané drážky sú nebezpečné — sú návratné. A nájsť nové je zavše ťažšie a riskantnejšie ako dosiahnuť abdikáciu, povymieňať kreslá, vyhrať prvú bitku.

\* \* \*

O treťom návštevníkovi poviem rovno, že som si ho ani nevymyslel, ani neprišiel; presnejšie: ešte neprišiel: Raz totižto určite príde, inteligentný, sústredený a zmudrený skúsenosťami a opýta sa nás: „Ako to bolo vtedy na jar 1968, keď ste mali — možno nadľho poslednú — historickú šancu rehabilitovať s mŕtvymi, ukridlenými a poníženými i dobré meno socializmu a ľudovlády v tejto krajine? Zabezpečili ste vtedy neopakovateľnosť zločinov a hlúposti, kontrolu moci zdola a plodonosnú slobodu myslenia? Neostali ste pri výmene stráží, urobili ste opatrenia, aby mechanizmus a psychológia moci nezaviedla nových ľudí na staré cesty? Aby nijaká skupina nemohla majorizovať inú, ani národ národ, ani klika zástupy, ani situační stratégovia svojich myšlienkových oponentov?“

A návštevník, ktorý príde o pol roka, o rok alebo o päť, bude pokračovať vecne a zároveň nemilosrdne, konkrétne a zároveň akoby v mene mnohých: „Čo ste urobili s obrovskými energiami, ktoré sa uvoľnili v národe, s mysliteľskou aktivitou, ktorá sa rozpútala (ako to býva vždy v prvých chvíľach slobodienky), nepremrhali ste nevidané oživenie politickej aktivity mládeže, jej celkom novú chuť angažovať sa, vidieť sa znovu v úlohe budúcich šéfov tejto krajiny...?“

Potom návštevník možno stíši hlas, no neuberie mu na vnútornej naliehavosti: „Položili ste vedľa dôležitej otázky, kde kto stál pri lámaní chleba, dosť dôrazne aj otázku, ako je kto pripravený na svoje úlohy, formátom, vzdelaním, charakterom, záťažou, ktorú so sebou vlečie...? Keď sa minuli dni vzruchu a rozruchu, vedeli ste zabrániť vzniku novej uniformity, o etapu posunutej, no zasa len uniformity? Vedeli ste zachovať ohniská diskusie, už nie ako lavíny, ako erupcie dlhoročných prohibít, ale ako princíp, ako štýl práce?“

A už na odchode — osobne počujem neustále jeho povedomý sýty hlas — možno sa návštevník opýta: „Urobili ste teda všetko, aby ste sa po rokoch znovu nemuseli prerúbať k jari 1968, aby ste nemuseli znova bojovať o dôstojnosť svojho národa, o právo vysloviť svoj náhľad, dovolať sa zákona, čeliť zvýhodneniu nemyslenia a kultu zrazených podpätkov, aby ste sa napokon znovu nemuseli vyčerpať pokrokom po milimetroch a milikompromisoch...?“

Nikto nie je prorok: nevieme, čo odpovieme. Ale že nám tieto otázky položila, je isté.

*Kultúrny život, roč. 23, č. 13, 29.3.1968*